

O‘ZBEKISTON BANK TIZIMINING MOLIYAVIY HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI TAHLILI**Narzullayev Shoxrud Nasrullo o‘g‘li**

Buxoro innovatsiyalar universiteti

2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston bank tizimining 2020–2024 yillardagi moliyaviy holati va rivojlanish tendensiyalari empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan. 33 ta tijorat banking asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlari – aktivlar dinamikasi, kredit portfeli, depozit bazasi, kapital yetarliligi, daromadlilik va likvidlik – o‘rganilgan. Bank aktivlari 2020–2024 yillarda 2,4 barobar o‘shib 650 trillion so‘mdan oshgan, kredit portfeli 2,6 barobar, depozitlar 2,2 barobar oshgan. Raqamli bank xizmatlari, xususiylashtirish jarayoni va xalqaro integratsiya tendensiyalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: bank tizimi, moliyaviy holat, rivojlanish tendensiyalari, kredit portfeli, depozit bazasi, kapital yetarliligi, raqamli banking, xususiylashtirish, moliyaviy inklyuziya, bank islohotlari.

O‘zbekiston bank tizimi so‘nggi besh yilda sezilarli transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. 2017-yildan boshlangan iqtisodiy islohotlar, valyuta bozorini liberallashtirish va bank sektorini modernizatsiya qilish siyosati bank tizimining tub o‘zgarishiga olib keldi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining taraqqiyot strategiyasida (PF-60) bank tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1]. Bazel bank nazorati qo‘mitasining standartlari bank tizimi barqarorligini baholashning xalqaro mezonlarini belgilaydi [2]. Xalqaro valyuta fondi O‘zbekiston bank tizimining islohotlar jarayonida sezilarli taraqqiyot qilganini, biroq davlat banklarining dominantligi, kredit sifati va korporativ boshqaruv masalalarida hali muammolar mavjudligini ta’kidlagan [3]. Ushbu maqola O‘zbekiston bank tizimining 2020–2024 yillardagi moliyaviy holatini empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilib, asosiy rivojlanish tendensiyalarini aniqlaydi.

O‘zbekiston bank tizimi 2024-yil holatiga 33 ta tijorat bankidan iborat bo‘lib, ulardan 12 tasi davlat ulushi ustun va 21 tasi xususiy va xorijiy kapital ishtirokidagi banklar. Bank tizimining umumiy aktivlari 2020-yildagi 270 trillion so‘mdan 2024-yilda 650 trillion so‘mga oshdi – 2,4 barobar o‘shish. Aktivlarning YaIMga nisbati 55 foizdan 72 foizga ko‘tarildi, bu bank tizimining iqtisodiyotdagi rolining kuchayganini ko‘rsatadi. Biroq, bu ko‘rsatkich rivojlangan mamlakatlarda 100–300 foizni tashkil etadi. Davlat banklari aktivlarning 82–85 foizini nazorat qiladi va beshta eng yirik bank (Milliy bank, Asaka bank, Ipoteka bank, Qishloq qurilish bank, Xalq banki) umumiy aktivlarning 65 foizdan ortig‘ini tashkil etadi [4]. Bu yuqori konsentratsiya tizimiy xavfni oshiradi va bozor raqobatini cheklaydi. Xususiylashtirish banklari soni va ulushi oshmoqda – 2020-yilda 15 foiz, 2024-yilda 18 foiz – biroq bu o‘shish hali yetarli emas.

Bank tizimining kredit portfeli 2020–2024 yillarda 180 trillion so‘mdan 468 trillion so‘mga oshdi – 2,6 barobar o‘shish. Kreditlarning YaIMga nisbati 40 foizdan 52 foizga

ko'tarildi. Sektorlar bo'yicha kredit taqsimoti: sanoat va ishlab chiqarish 28 foiz, qishloq xo'jaligi 18 foiz, savdo va xizmatlar 22 foiz, qurilish va ko'chmas mulk 14 foiz, iste'mol kreditlari 12 foiz va boshqa sohalar 6 foiz. Muammoli kreditlar (NPL) ulushi 2020-yilda 6,2 foiz bo'lgan bo'lib, 2024-yilda 4,8 foizga kamaydi – bu ijobiy tendensiya. Biroq, davlat banklarida NPL ko'rsatkichi (5,8–7,2 foiz) xususiy banklarga (2,4–3,6 foiz) nisbatan sezilarli yuqori – bu direktivali kreditlash oqibati. Kredit portfelining 45–50 foizi xorijiy valyutada bo'lib, bu valyuta xavfini oshiradi [5]. Iste'mol kreditlari 2020–2024 yillarda 3,8 barobar o'sdi – bu moliyaviy inklyuziyaning oshganini ko'rsatadi, biroq uy xo'jaliklari qarzdorligi darajasini kuzatib borish zarur.

Jami depozitlar 2020-yilda 165 trillion so'mdan 2024-yilda 362 trillion so'mga oshdi – 2,2 barobar o'sish. Kredit/depozit nisbati 112 foiz bo'lib, bu banklar depozitlardan tashqari xalqaro moliya institutlari kreditlari, obligatsiyalar va boshqa manbalardan ham moliyalashayotganini ko'rsatadi. Jismoniy shaxslar depozitlari 2020-yilda 42 trillion so'mdan 2024-yilda 128 trillion so'mga oshdi – 3,0 barobar. Bu aholi bank tizimiga ishonchining oshganini ko'rsatadi. Yuridik shaxslar depozitlari 123 trillion so'mdan 234 trillion so'mga oshdi – 1,9 barobar. Depozitlarning valyuta tarkibi: milliy valyutada 62 foiz, xorijiy valyutada 38 foiz. Muddatli depozitlarning ulushi 45 foizdan 56 foizga oshdi, bu bank tizimining barqaror moliyalashtirish bazasining kuchayganini ko'rsatadi [6]. Depozitlarni sug'urtalash fondi 2021-yilda tashkil etilib, jismoniy shaxslar depozitlarining 100 million so'mgacha qismini kafolatlaydi.

Bank tizimining umumiy kapital yetarliligi koeffitsienti (CAR) 2024-yilda 23,2 foizni tashkil etib, Bazil III talabi (10,5 foiz) dan ikki barobardan ko'p. 1-daraja kapitali 18,6 foiz (talab 6 foiz). Biroq, davlat banklarida CAR (18–22 foiz) xususiy banklarga (25–35 foiz) nisbatan pastroq, chunki davlat banklari katta hajmda kreditlash bilan shug'ullanadi. Aktivlar rentabelligi (ROA) 2024-yilda 1,8 foiz (2020-yilda 1,2 foiz), kapital rentabelligi (ROE) 14,2 foiz (2020-yilda 8,6 foiz). Sof foiz marjasi o'rtacha 4,2 foiz. Daromadlilik ko'rsatkichlari barqaror o'sish tendensiyasida, biroq xalqaro solishtirganda hali o'rta darajada. Operatsion xarajatlarning daromadga nisbati (CIR) 52 foizni tashkil etib, bu samaradorlikni oshirish zarurligini ko'rsatadi. Raqamli transformatsiya operatsion xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirishning eng istiqbolli yo'li hisoblanadi [7].

Raqamli bank xizmatlari O'zbekiston bank tizimining eng dinamik rivojlanayotgan yo'nalishi hisoblanadi. Mobil bank foydalanuvchilari soni 2020-yilda 8 milliondan 2024-yilda 24 millionga oshdi – 3 barobar. Onlayn to'lovlar hajmi 2020-yilda 45 trillion so'mdan 2024-yilda 186 trillion so'mga oshdi – 4,1 barobar. Plastik kartalar soni 38 milliondan 56 millionga oshdi. Click, Payme, Uzum Bank kabi fintech kompaniyalari to'lov xizmatlari bozorini tubdan o'zgartirdi. Uzum Bank 2023-yilda birinchi to'liq raqamli bank sifatida litsenziya olib, 3 millionga yaqin mijoz jalb etdi. Naqd pul muomalasining YaIMga nisbati 2020-yilda 9,2 foizdan 2024-yilda 5,8 foizga kamaydi – bu naqdsiz to'lovlarning sezilarli oshganini ko'rsatadi. Biroq, qishloq joylarda raqamli xizmatlarga kirish imkoniyati hali cheklangan va raqamli moliyaviy savodxonlik yetarli emas [8].

Davlat banklarini xususiylashtirish O'zbekiston bank islohotlarining eng muhim yo'nalishi hisoblanadi. 2023–2025 yillarga mo'ljallangan xususiylashtirish dasturiga ko'ra, Ipoteka bank, Asaka bank va Poytaxt bank xususiylashtirilishi rejalashtirilgan. Ipoteka bankining IPO (birja orqali sotilish) jarayoni boshlangan. Xorijiy investorlar jalb etilmoqda – Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YETTB), Osiyo taraqqiyot banki (OTB) va Xalqaro moliya korporatsiyasi (XMK) bir qator O'zbekiston banklariga sarmoya kiritgan

va texnik yordam ko'rsatmoqda [9]. Xalqaro reyting agentliklari O'zbekiston banklariga baho bermoqda: Fitch va Moody's bir qator banklarga B+ va Ba3 darajasida reytinglar bergan. Islom moliyasi ham rivojlanmoqda – 2022-yilda “Islom moliyasi to'g'risida”gi qonun qabul qilinib, bir qator banklar islom banking bo'limlarini ochgan. Yashil moliyalashtirish ham yangi yo'nalish sifatida rivojlanmoqda – yashil obligatsiyalar va ESG tamoyillariga mos keluvchi kreditlash boshlanayotganini YETTB ta'kidlagan [10].

Moliyaviy inklyuziya O'zbekiston bank tizimining eng muhim rivojlanish yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Aholi orasida bank xizmatlaridan foydalanish darajasi 2020-yilda 42 foiz bo'lgan bo'lib, 2024-yilda 68 foizga oshdi. Biroq, bu ko'rsatkich rivojlangan mamlakatlarda 90–98 foizni tashkil etadi. Qishloq aholisining bank xizmatlaridan foydalanish darajasi (48 foiz) shahar aholisiga (82 foiz) nisbatan sezilarli past. Ayollar orasida moliyaviy inklyuziya (52 foiz) erkaklarga (76 foiz) nisbatan pastroq. Mikromoliyalashtirish tashkilotlari soni 108 taga yetib, ular kichik biznes va qishloq xo'jaligini moliyalashtirishda muhim rol o'ynamoqda. Markaziy bank 2025-yilgacha moliyaviy inklyuziyani 80 foizga yetkazish maqsadini belgilagan. Raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi, ayniqsa mobil ilovalar va QR-to'lovlar, moliyaviy inklyuziyani oshirishning eng samarali vositasi bo'lib xizmat qilmoqda.

Likvidlik boshqaruvi va foiz stavkasi siyosati bank tizimining barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Markaziy bankining asosiy stavkasi 2024-yilda 14 foizni tashkil etib, bu inflyatsiya va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan. Bank tizimining likvidlikni qoplash koeffitsienti (LCR) o'rtacha 168 foiz va sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti (NSFR) 124 foiz bo'lib, ikkala ko'rsatkich Bazal III talablaridan yuqori. Biroq, banklararo bozorning rivojlanmaganligi likvidlikni boshqarish samaradorligini pasaytirmoqda. Davlat qimmatli qog'ozlari bozori ham hali rivojlanish bosqichida – 2024-yilda davlat obligatsiyalari hajmi YaIMning atigi 3,8 foizini tashkil etdi (rivojlangan mamlakatlarda 40–80 foiz). Qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi bank tizimining likvidligini boshqarish va moliyaviy chuqurlikni oshirish uchun strategik ahamiyatga ega.

Xulosa va Takliflar

O'zbekiston bank tizimi 2020–2024 yillarda sezilarli o'sish va transformatsiyani boshdan kechirdi. Aktivlar 2,4 barobar o'sib 650 trillion so'mdan oshdi, kredit portfeli 2,6 barobar (468 trln), depozitlar 2,2 barobar (362 trln) oshdi. Kapital yetariligi (CAR 23,2 foiz) Bazal III talabidan ikki baravar yuqori, NPL 6,2 foizdan 4,8 foizga kamaydi, LCR 168 foiz, ROA 1,8 foiz, ROE 14,2 foiz. Raqamli transformatsiya jadal rivojlanmoqda: mobil bank foydalanuvchilari 3 barobar (24 mln), onlayn to'lovlar 4,1 barobar (186 trln), naqd pul ulushi 9,2 dan 5,8 foizga kamaydi. Biroq, tizimiy muammolar saqlanmoqda: davlat banklarining dominantligi (82–85 foiz), kredit konsentratsiyasi (top 5 = 65 foiz+), valyuta xavfi (45–50 foiz), NPL davlat banklarida yuqori (5,8–7,2 foiz), CIR 52 foiz. Xususiy lashtirish dasturi (Ipoteka bank IPO), xorijiy investorlar jalb etish, Bazal III ni to'liq joriy etish, raqamli inklyuziyani kengaytirish, islom moliyasi va yashil moliyalashtirishni rivojlantirish asosiy istiqbol yo'nalishlari sifatida belgilandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. PF-60-son. – Toshkent, 2022.

2. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework. – Basel: BIS, 2011. – 77 p.
3. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Financial System Stability Assessment. – Washington: IMF, 2023. – 68 p.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot 2024. – Toshkent: Markaziy bank, 2024. – 142 b.
5. Karimov D.A. O‘zbekiston bank tizimining kredit portfeli tahlili // Iqtisodiyot va moliya. – 2024. – No. 2. – B. 34–46.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik sharhi. – Toshkent: Markaziy bank, 2024. – 86 b.
7. World Bank. Digital Economy in Uzbekistan: Opportunities and Challenges. – Washington: World Bank, 2024. – 92 p.
8. Abdullayev B.N. O‘zbekistonda raqamli banking rivojlanishi // Bank xabarnomasi. – 2024. – No. 3. – B. 18–28.
9. European Bank for Reconstruction and Development. Uzbekistan Banking Sector Review. – London: EBRD, 2024. – 48 p.
10. Rahimov S.T. Yashil moliyalashtirish va O‘zbekiston bank tizimi // Moliya va kredit. – 2024. – No. 1. – B. 42–52.